VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Pääoman alkulähteillä

Engelsin rooli marxilaisen poliittisen taloustieteen kritiikin muodostumisessa

Miika Kabata

Artikkelissa tarkastellaan Friedrich Engelsin varhaista panosta Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin muodostumisessa pureutumalla niihin metodologisiin ja sisällöllisiin ideoihin, jotka jäsentävät erityistä marxilaista tutkimusotetta. Samalla artikkeli valottaa kysymystä, millaista tietoa ja millä tavoin Karl Marx ja Engels pyrkivät saavuttamaan kriittisen yhteiskuntatieteellisen tutkimusprojektinsa avulla. Engelsin vuoden 1843 nuoruuden kirjoitelmaa *Ääriviivoja kansantaloustieteen arvosteluksi* (*Umrisse*) voi pitää marxilaisen poliittisen taloustieteen kritiikin ensimmäisenä ituna. Marx näki *Umrissen* olleen "nerokas luonnostelma taloudellisten kategorioiden kritiikiksi". Engels muotoilee teoksessa ensi kertaa joitain metodologisia ja sisällöllisiä ideoita, jotka kuuluvat marxilaisen kapitalismikritiikin erottaviin tunnuspiirteisiin. Marxin *Pääoman* teoreettisten ideoiden tarkastelu *Umrissessa* esiintyvien muotoilujen valossa osoittaa, että Engelsin näkyvä ja näkymätön merkitys Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin muodostumisessa on ollut moninainen. Engelsin esittämät muotoilut toimivat Marxille teoreettisina virikkeinä esimerkiksi arvolain hahmottelussa, kapitalismille ominaisten yhteiskunnallisten muotojen analyysissa, arvon ja vaihtoarvon erottelussa sekä työttömyyden roolista kapitalistisessa kasautumisessa. Engelsin jälki *Pääoman* innoittajana tulee esiin myös epäsuorasti Marxin tavassa analysoida kapitalistisen kilpailun ja maankoron erityispiirteitä, kysynnän ja tarjonnan suhdetta sekä kriisien välttämättömyyttä kapitalismissa. Vaikka *Umrissea* voi pitää vain hahmotelmana, joka sisältää myöhemmän arvo- ja lisäarvoteorian kannalta ristiriitaisia muotoiluja, sen avulla on mahdollista nostaa esille monia tärkeitä teemoja, joita ei ole *Pääoman* sisältöä ja metodologiaa tarkasteltaessa aina tarpeeksi painotettu.

Friedrich Engels on toisinaan esitetty melko mielikuvituksettomana filosofina, "dialektisen materialismin" isänä, jonka syyksi on vieritetty "aidosta marxismista" poikkeavat marxismi-leninismin kaavat (Carver 1983). Marxin ja Engelsin yhteistyön ja Engelsin teoreettisen panoksen lähempi tarkastelu osoittaa kuitenkin tämän vastakkainasettelun heikosti perustelluksi. On esimerkiksi mahdollista esittää, että kypsän Engelsin sotavoimia ja valtiota koskevat muotoilut hahmottelevat "toista teoriaa", joka täydentää taloutta ja teknologiaa painottanutta perinteistä marxismia realistisempaan suuntaan (Streeck 2020). Engelsin merkitys marxilaisen yhteiskuntateorian muotoutumisen kannalta on mahdollista tuoda esiin jopa Marxin suvereeneimman erityisalan, poliittisen taloustieteen, piiristä (Hollander 2011). Tämä artikkeli tarkastelee Engelsin panosta juuri tämän marxilaisen "poliittisen taloustieteen kritiikin" muodostumisessa. Samalla se valottaa kysymystä, millaista tietoa Marx ja Engels pyrkivät saavuttamaan kriittisen yhteiskuntatieteellisen tutkimusprojektinsa avulla ja millä tavoin.

Engelsin tuotanto poliittisen taloustieteen saralla on määrältään vaatimaton. Suhteessa Marxin kirjoituksiin samalta alalta hänen panokseensa liittyy yksi merkittävä erityispiirre: se edeltää ajallisesti Marxin tuotantoa. Tarkemmin ottaen kyse on loka-marraskuussa 1843 Manchesterissa kirjoitetusta esseestä "Ääriviivoja kansantaloustieteen arvosteluksi" (*Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie*), joka julkaistiin alkuvuodesta 1844 *Deutsch-Französische Jahrbücher* -lehdessä (Engels 1978[1844]). Marxin ja Engelsin ensitapaaminen *Rheinische Zeitungin* toimituksessa Kölnissä 16.11.1842 oli ollut viileä, eikä Engelsin esiintyminen ollut tehnyt vaikutusta Marxiin (Carver 2021, 119–121; Hunt 2009, 63). Engelsin vieraillessa Marxin luona Pariisissa elokuussa 1844 tilanne oli muuttunut. Pikaisen tapaamisen sijaan toinen kohtaaminen venyi kymmenen päivää kestäneeksi intensiiviseksi kaudeksi, joka loi pohjan Marxin ja Engelsin elinikäiselle ystävyydelle (Wheen 1999, 75–76). Syvällisten keskustelujen pohjalta syntyi käsitys jaetusta teoreettisesta ja poliittisesta ymmärryksestä, joka vielä syveni seuraavien vuosien läheisessä yhteistyössä (Engels 1979[1885], 202; MEW21, 212).

Vaikka Engels (1979[1878], 183–184; MEW20, 9) itse myöhemmin koki olevansa poliittisen taloustieteen alueella lähinnä Marxin seuraaja, ajallinen epäsuhta houkuttelee tarkastelemaan Engelsiä omaperäisenä ajattelijana myös poliittisen talouden alueella. Mitä poliittisen taloustieteen kritiikin aineksia Marx omaksui Engelsiltä? Mikä on Engelsin panos marxilaisen poliittisen talouden muotoutumiseen? Engelsin varhaisen roolin tarkempi tutkimus on perusteltua paitsi asian itsenäisen teoreettisen mielenkiinnon takia, ennen kaikkea sen vuoksi, että asiaan syventymällä on mahdollista valottaa marxilaisen poliittisen taloustieteen kritiikin sisällöllisiä ja metodologisia erityispiirteitä.

Artikkeli koostuu neljästä luvusta. Käyn ensiksi läpi Engelsin erilaisia rooleja hänen ja Marxin välisessä yhteistyössä. Seuraavaksi tarkastelen Engelsin nuoruudentyön myöhempää reseptiota ja sen merkitystä poliittisen taloustieteen kritiikin muodostumiselle. Kolmas luku tarkastelee Marxin *Pääomassa* tekemiä suoria viittauksia *Umrisseen* niiden sisällöllisen ja metodologisen merkityksen valossa. Lopuksi tarkastelen *Pääomasta* löytyviä "hiljaisia jälkiä", jotka viittaavat alun perin jo *Umrissessa* esitettyihin teoreettisiin muotoiluihin, mutta jotka jäävät *Pääomassa* vaille avointa huomiota.

Engelsin rooli Marxin yhteistyökumppanina

Engelsin rooli Marxin yhteistyökumppanina on monipuolinen. Engels kanonisoi Marxin tieteellisen sosialismin johtotähdeksi. Osittain tämä tapahtui jo Marxin elinaikana muuan muassa teoksessa *Anti-Dühring* (1978[1878]) ja siitä lohkaistusta ja muokatusta lyhyemmässä kirjassa *Sosialismin kehitys utopiasta tieteeksi* sekä lukuisissa yhteyksissä Marxin kuoleman jälkeen. Useat toisen internationaalin johtavat teoreetikot nimesivät Marxin *Pääoman* sijaan Engelsin *Anti-Dühringin* ratkaisevaksi teokseksi, joka lopulta käänsi heidät marxilaisuuteen; esimerkiksi vasta *Anti-Dühringin* lukeminen mahdollisti Karl Kautskyn mukaan hänelle *Pääoman* kunnollisen ymmärtämisen (Stedman Jones 1977, 82).

Marxin kuoleman jälkeen Engelsiin rooliin marxismin kansantajuistajana yhdistyi Marxin julkaisemattoman kirjallisen aineiston painokuntoon saattaminen ja toimittaminen. Engelsin tapaa toimittaa Marxin jäämistöä on arvosteltu, mutta tällainen kritiikki joko asettaa toimitustyölle vaatimuksia, jotka eivät ole suhteessa Engelsin käsillä olleisiin resursseihin ja hänen itselleen asettamiin tavoitteisiin tai vaihtoehtoisesti vie Marxin *Pääomalta* yhtenäisen teoreettisen työn statuksen (Hollander 2011, 304–311; Mavrouadeas 2020). Engelsistä saatetaan tehdä syntipukki "autenttisen marxismin" pilaantumiselle ja muuttumiseksi "toisen internationaalin marxismiksi" (Carver 1983; Hunt 2009, 276–277; 295–296).

Engelsin kolmas rooli liittyy toimintaan Marxin tutkimustyön henkisenä ja rahallisena tukijana. *Pääoman* ensimmäisen osan vihdoin valmistuessa Marx ilmaisi kirjeessään Engelsille 16.8.1867 suurta kiitollisuutta siitä tuesta, jota ilman hänen työnsä ei olisi koskaan valmistunut ja jonka takia Engels oli joutunut luopumaan omista tieteellisistä pyrinnöistään (MECW42, 405). Olisi silti yksipuolista takertua pelkästään Engelsin toimintaan Marxin tukijana. Kun Engels saapui vuonna 1849 Englantiin, hän siirtyi työntekijäksi ja perheensä edunvalvojaksi *Ermen & Engelsin* Manchesterin tehtaalle; tästä seurasi lähes 20 vuoden jakso, jolloin Engels keräsi kokemusta tuon ajan johtavan kapitalistisen liiketoiminnan haaran, teks-

tiiliteollisuuden, pääkallopaikalta (Illner 2011, 110–111). Engels työskenteli *Ermen & Engelsin* konttorissa vastaten erityisesti yhtiön asiakassuhteista, tilauskirjoista ja kirjanpidosta (Mata & Van Horn 2017, 213). Hän eli eräänlaista kaksoiselämää: otti vastaan liikekumppaneita yhdessä osoitteessa, majoitti poliittisia aktivisteja ja vallankumouksellisia toisessa (Whitfield 1988, 7–8).

Vaikka Engelsin aika ei riittänyt Manchesterissa poliittisen taloustieteen harrastuksen itsenäiseen jatkamiseen, hänen tuolloinen panoksensa kuitenkin jätti painavan jäljen marxilaiseen poliittiseen taloustieteeseen epäsuorasti. Manchesterin vuosina 1849–1869 Engels toimi Marxin "myyränä", jonka sisäpiirinäkökulma mahdollisti Marxin pääsyn tietoihin, jotka muuten olisivat pysyneet salattuina. Marx myös pyrki aktiivisesti hyödyntämään Engelsin käytännön kokemusta "todella toimivana kapitalistina" kysyen häneltä neuvoa muun muassa kapitalististen liikeyritysten kirjanpitokäytännöistä, kiinteän pääoman arvottamisesta, investointien rahoittamisesta sekä Manchesterin kauppahuoneen (*The Exchange*) tunnelmista, erityisesti talouskriisien hyökyaaltojen lyödessä päälle. Engelsin avulla Marx sai pääsylipun siihen "tuotannon salaiseen paikkaan, jonka kynnyksellä" Marx olisi muuten muiden ulkopuolisten tavoin saanut ainoastaan lukea varoituksen: "*No admittance except on business!*" (Marx 1974[1867], 166; MEW23, 189).

Engelsin sisäpiiritieto kapitalismin toiminnasta oli Marxille kullanarvoista. Engelsin tietämys puuvillakaupasta ja tekstiiliteollisuudesta oli ylivertaista verrattuna kehenkään muuhun Marxin kanssa kirjeenvaihtoa käyneeseen henkilöön. Kerätessään tietoja markkinatilanteesta ja pysytellessään ajan tasalla globaalin kapitalismin pulssista Engels toimi Marxin markkina-analyytikkona, joka käytti moninaisia lähteitä, kuten sanomalehtiä, meklareiden raportteja, keskusteluja pörssissä, liiketuttavien näkemyksiä ja mielipiteitä. (Mata & Van Horn 2017, 217–220.) Engelsin roolia Marxin informanttina valottaa hyvin Marxin tapa kysyä Engelsiltä neuvoa kapitalististen liikeyritysten todellisesta toiminnasta. Miten yritykset todella investoivat kertyneitä rahavarantoja uudelleen kasatessaan pääomia? Miten kiinteän pääoman, kuten koneiden, kuluminen todella kirjataan yritysten kirjanpidossa? Marx vaati näistä asioista Engelsiltä yritysten todellisia käytäntöjä vastaavia selvityksiä ja niitä hän myös sai (Mata & Van Horn 2017, 208).[1]

Engels oli Marxin lähde *Pääoman* ensimmäisen kirjan koneiden kulumista koskevissa laskelmissa (Mata & Van Horn 2017, 226–229). *Pääoman* ensimmäises-

1 Ne, jotka haluavat perehtyä tarkemmin Marxin ja Engelsin käymään talousaiheiseen kirjeenvaihtoon, voivat konsultoida Matan ja Van Hornin (2017) artikkelista löytyviä viitteitä. *Ermen & Engels* -yrityksen taustaa ja Engelsin asemaa Manchesterin tehtaalla valottavat esimerkiksi artikkelit Illner (2011) ja Knieriem (1986).

sä kirjassa Marx käytti Engelsin 1800-luvun kirjanpitokäytännöstä omaksumaa ja Marxille osoittamaa tapaa ottaa huomioon koneiden tai muun kiinteän pääoman kuluminen tuotannossa (Chiapello 2007, 285–290). Tämän käsityksen mukaan se arvo, jonka kone siirtää tuotteeseen vastaa koneen kulumista. Tästä näkökulmasta seuraa, että koneet voivat ainoastaan vähitellen siirtää arvoaan tuotteeseen, mutta eivät luoda uutta arvoa itse, tai kuten Marx (1974[1867], 351; MEW23, 408) toteaa: "kone ei luo mitään arvoa, vaan siirtää oman arvonsa siihen tuotteeseen, jonka valmistamista se palvelee". Näin ollen koneen kuluminen ei koskaan lisää enempää arvoa tuotteeseen kuin kone alunperin sisälsi. Engelsin Marxille osoittama tapa käsitteellistää kiinteän pääoman kuluminen vastaa aikakauden vallitsevaa kustannuskirjanpitoa (Bryer 2017, 61–67).

Pääoman toisessa kirjassa Marx tutkii erityisesti pääoman kasautumisen ehtoja. Tarvitaanko investointien uudelleenrahoitukseen erityistä kasautumisrahastoa eli vararahastoa (Marx 1974[1885], 83–86, 160–164; MEW24, 87–90, 169–173)? Marxin vararahastolle *Pääoman* toisessa kirjassa asettama painoarvo on huomattava: toimiva kapitalisti joutuu pitämään rahareserviä yhtäältä varautuakseen yllättäviin maksuihin tai hinnanvaihteluihin kiertokulun piirissä, toisaalta tuotannon puolella reserviä tarvitaan kiinteään pääomaan tehtävien sijoitusten ajoittaisen luonteen vuoksi (Itoh & Lapavitsas 1999, 66–67). Vararahastojen muodostumisesta ja yhteenkokoutumisesta tulee kapitalistisen luottolaitoksen kehityksen perusta (Marx 1974[1885], 171–172; MEW24, 182).

Marxin näkökulmasta vararahaston käytännön merkitys liittyi siihen, että pääoman kasautumisen keskeytykset olivat avain kapitalististen talouskriisien ymmärtämiseen (Mata & Van Horn 2017, 223). Marx aneli 24.8.1867 kirjatussa kirjeessä Engelsiltä teollisesta uusintamisesta käytännön tietoa ilman teoreettisia ennakko-oletuksia: "Tehtailijana sinun täytyy kyllä tietää, mitä te teette kiinteän pääoman korvauksilla *ennen* sitä ajankohtaa, jolloin se on korvattava *luontoismuodossa*. Ja sinun on vastattava minulle tältä osin (ilman teoriaa, *puhtaan käytännöllisesti).*" (MECW42, 408.) Pääomien kasaamista helpottava vararahasto oli Marxin analyysissä keskeinen osa teollisen uusintamissyklin ymmärtämisen kannalta, sillä se tarjosi kapitalistille välineen aloittaa pääoman kasaaminen uudelleen kriisin jälkeen. Mitä suurempaa mittakaavaa konetuotannossa sovelletaan, sitä suurempi on vararahaston rooli tuotannon mittakaavan kasvattamisessa. (Clarke 1994, 261–267; Mata & Van Horn 2017, 226–229.)

Engels toimi kuitenkin myös innoittajana Marxin poliittisen taloustieteen kiinnostuksen muodostumisessa. Juuri tässä viidennessä roolissa tulee parhaiten esiin Engelsin oma panos teoreetikkona ja kriitikkona poliittisen taloustieteen alalla. Engelsin *Umrisse* lisäsi Marxin kiinnostusta käynnistää vakavasti omat

poliittisen taloustieteen opintonsa (Hobsbawn 1998, 28). Varhaisessa vaiheessa Engels oli tutkimuksissaan hetken Marxia edellä, vaikka etumatka ei toki säilynyt kauaa. Engels ehti kuitenkin saada valmiiksi vuosina 1843–1844 kirjoittamansa kirjan *Työväenluokan asema Englannissa* (1845) kaksi vuotta aiemmin kuin Marx julkaisi ensimmäisen perusteellisen tekstinsä poliittisesta taloudesta eli Proudhonin ideoita arvostelleen *Filosofian kurjuuden* (1847).

Nuori Engels poliittisen taloustieteen kriitikkona

Umrissen julkaisun aikaan Engels oli vain 23-vuotias. Nuori Engels keskittyi kirjoituksessa epäkohtiin, joita kilpailu ja yksityisomistus synnyttivät porvarillisessa yhteiskunnassa, ja samalla arvosteli poliittisen taloustieteen yksipuolisia yrityksiä tulkita aikakauden luonnetta (Carver 2021, 133–135). Engelsin tulkinnan mukaan vallitsevan yhteiskunnan taipumus synnyttää kaikkialla kilpailua johtui tuotantovälineiden yksityisomistuksesta, joka oli perusta sekä järjestelmän luokkavastakohtaisuuksille että sen ajoittaisille kriiseille, joihin molempiin Engels perusti tälle järjestelmälle antamansa moraalisen tuomion (Clarke 1994, 77). Engelsin kritiikin muoto, kuten myös nuorella Marxilla, on humanistinen: hän arvostelee yksityisomistuksen ja kaupan synnyttämää maailmaa, jossa moraalittomuus kohoaa huippuunsa (Engels 1978[1844], 141–142; MEW1, 501).

Engelsin varhainen panos Marxin taloustieteellisten tutkimusten innoittajana on monesti huomioitu. *Umrissen* on esimerkiksi todettu synnyttäneen "merkittävän vaikutuksen Marxiin" (Howard & King 1989, 8), "näytelleen ratkaisevaa osaa käännettäessä Marxin kiinnostuksen kohteet filosofiasta poliittiseen talouteen" (Hutchison 1981, 3) ja jopa olleen "Marxin taloudellisten tutkimusten lähtökohta" (Meek 1971, 53). *Umrisse* on itsenäisenä tekstinä "vakava ja vaikuttava analyyttinen kontribuutio" (Hollander 2011, 8).

Kaikki kommentaattorit eivät toki ole suhtautuneet Engelsin poleemiseen tekstiin myötämielisesti. Hollander (2011, 7–8) listaa muun muassa seuraavia negatiivisia arvioita poliittisen kentän eri laidoilta: "poikkeuksellisen heikko esitys" (Joseph Schumpeter), "epämääräinen kirjoitelma" (Thomas Sowell), "enemmän moraalista raivoa kuin tiedettä" (Émile Bottigelli) tai "löyhä kokoelma poliittisen taloustieteen kritiikkiä ja teollistumisen analyysiä, jota oli yleistajuistettu pitkään owenilaisessa ja maanalaisessa lehdistössä" (Maxine Berg). Gregory Claeysin (1984, 208) mukaan *Umrisse* osoittaa Engelsin huonoa perehtyneisyyttä poliittiseen ta-

loustieteeseen.[2] Engelsin ikä ja tausta huomioiden olisi ollut käytännössä mahdotonta, että hän olisi ollut "laajasti perehtynyt" sellaiseen valtavaan tutkimuskenttään kuin mitä poliittinen taloustiede jo 1840-luvulla oli.

Kun pohditaan *Umrissen* asemaa osana marxilaista korpusta, kaikkein arvovaltaisin arvioija lienee Marx itse. Marx toteaa *Vuosien 1844 taloudellis-filosofisten käsikirjoitusten* johdannossa Engelsin *Umrissen* edustavan harvalukuisia saksalaisia sosialisteja runsaslukuisempien englantilaisten ja ranskalaisten rinnalla (Marx 1978[1844], 174; MEWEB1, 468). Vuosien mittaan Marxin arvostus Engelsin nuoruuden työtä kohtaan näytti pikemminkin kasvavan. *Poliittisen taloustieteen arvostelun* johdannossa Marx arvioi *Umrissen* olleen "nerokas luonnostelma (*genialen Skizze*) taloudellisten kategorioiden kritiikiksi" (Marx 1970[1859], 18; MEW13, 10, suomennos minun).

Se, että Marx viittaa Engelsin tekstiin taloudellisten kategorioiden kritiikkinä, korostaa sitä, että Engelsin teksti kannattaa nähdä erityisesti metodologisesti arvokkaana ponnistuslautana Marxin kriittiselle tutkimusprojektille. Tältä kannalta *Umrissea* voi tarkastella *metodologisena avaimena* Marxin poliittisen taloustieteen tutkimusprojektiin. *Umrissen* ja *Pääoman* yhtymäkohtien avaaminen valaisee Marxin ja Engelsin yhteistyön luonnetta, mutta samalla se myös valottaa laajempia kysymyksiä siitä, millaista kriittistä tietoa tutkimusprojektilla tavoiteltiin ja miten tietoa pyrittiin muodostamaan. Vanha Marx kirjoitti vuonna 1880 *Sosialismin kehitys utopiasta tieteeksi* -kirjan ranskankielisen painoksen esipuheessa, että Engels muotoili jo 1844 *Umrissessa* "joitakin tieteellisen sosialismin yleisiä periaatteita" (MEWC24, 335). Mitä nämä jo *Umrissesta* löytyvät "tieteellisen sosialismin yleiset periaatteet" tarkalleen ottaen ovat, Marx ei lyhyessä esipuheessa tuonut esiin. Marx kuitenkin antaa esipuheensa lopussa ymmärtää, että Engelsin teksti sosialismin kehityksestä kelpaa hyvin ainakin johdatukseksi näihin periaatteisiin (MECW24, 339).

Samuel Hollander (2011) on käynyt läpi Marxin intellektuaalista velkaa Engelsille yksityiskohtaisesti kirjassaan *Friedrich Engels and Marxian Political Economy*. Hollander (2011, 86) argumentoi, että *Umrissella* on ollut tärkeä pohjustava merkitys Marxin kypsän teoreettisen kannan kehityksen kannalta, suoraan ja epäsuorasti. Hollanderin teesi on syytä ottaa vakavasti. Olisi mahdollista mennä Michael Robertsin (2020, 29) tapaan jopa pidemmälle ja nähdä Engels "ensim-

2 Engels listaa *Umrissessa* joukon tekstiin vaikuttaneita kirjoittajia, mutta jättää nimeämättä ainakin kaksi merkittävää lähdettä. Claeys (1984, 220) korostaa erityisesti Engelsin yhteyttä Proudhonin tuotantoon sekä ennen kaikkea velkaa owenilaisen kirjoittajan John Wattsin teokselle *Facts and Fictions of Political Economists* vuodelta 1842.

mäisenä marxilaisena", koska niin monet marxilaista poliittisen talouden kritiikkiä erityisenä ja itsenäisenä teoriana määrittävät ideat muotoiltiin ensimmäisenä Engelsin kynästä. Tällöin on kuitenkin pidettävä mielessä, että *Umrisse* todella on varhainen teksti eikä sen sisältö kaikkialla ole yhteensopiva myöhempien poliittisen talouden kritiikin muotoilujen kanssa.[3]

Marxin varhaisessa tuotannossa yhtymäkohdat *Umrisseen* ovat selvästi nähtävillä, ja esimerkiksi *Taloudellis-filosofisten käsikirjoitusten* lukuisat sisällölliset yhtäläisyydet *Umrisseen* tekevät todennäköiseksi sen, että Engelsin tekstillä on ollut suora vaikutus Marxiin (Hollander 2011, 64–67). Engels kehittelee *Työväenluokan asema Englannissa* -kirjassaan *Umrissen* teemoja tuoden analyysiin mukaan mukaan yksityiskohtaista empiiristä aineistoa, teoreettisten luiden ympärille historiallista lihaa (Hollander 2011, 25). Metodologisesti olennainen muutos on siirtyminen empiirisen yhteiskuntatutkimuksen kentälle, jossa Engels nojaa Englannin työväenluokan aseman ymmärtämisessä tilastollisiin aineistoihin, aikalaislähteisiin ja osallistuvaan havainnointiin.[4]

Marx kehitteli poliittisen taloustieteen ajatuksiaan edelleen *Filosofian kurjuudessa* ja yleistajuisessa tekstissään *Palkkatyö ja pääoma* (1978[1849]). Useat Marxin tärkeät muotoilut näissä 1840-luvun lopun teoksissa juontavat juurensa *Umrissesta*. Näitä ovat esimerkiksi pääoman yhteenkokoutumista ja keskittymistä, työläisten reserviä suhteessa suhdannekiertoon, keskiluokan sortumista työväenluokkaan, lasten ja naisten työvoiman käytön seurauksena lisääntyvää absoluuttista kurjistumista (Hollander 2011, 71–72) ja kilpailun ja monopolin suhdetta (Marx 1978[1847], 251–259; MECW6, 190–197) sekä kysynnän ja tarjonnan keskinäistä vuorovaikutusta (Marx 1978[1847], 177–184; MECW6, 131–136) koskevat muotoi-

3 13.4.1871 kirjatussa kirjeessään *Volkstaat*-lehden toimittajalle Wilhelm Liebknechtille, Engels kieltää tiukasti *Umrissen* uudelleenjulkaisun. Syyt kiellolle on tekstin sopimaton "hegeliläinen tyyli", sisällön osittainen vanhentuneisuus ja virheet, jotka aiheuttaisivat vain sekaannusta työväenliikkeessä. Engels näkee tekstillä olevan arvoa etupäässä historiallisena dokumenttina. (MECW44, 136.) Engels kieltäytyi myös myöhemmistä pyynnöistä uudelleenjulkaista artikkeli, mutta lopulta Kautsky onnistui suostuttelemaan Engelsin sallimaan nuoruudentekstinsä julkaisun vuonna 1890 Engelsin 70-vuotispäivien kunniaksi *Die neue Zeit* -lehdessä (Kuczynski 2020, 45).

4 *Työväenluokan asema Englannissa* -teos osoittaa, että Engels kehitti ja tutki poliittisen taloustieteen teoreettista ja empiiristä puolta jo silloin kuin Marx vielä puuhasi filosofian parissa. Vaikka tämä kirja kokonaisuutena on uskoakseni *Umrissea* tärkeämpi Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin projektin lopullisen muodon kannalta, se rajataan tässä pääsääntöisesti tarkastelun ulkopuolelle artikkelin tilarajoitusten ja *Umrissen* ajallisen ja metodologisen ensisijaisuuden vuoksi.

lut. Marxin ja Engelsin varhainen yhteistyö huipentui *Kommunistiseen manifestiin* (1998[1848]). Vaikka Marx on pitkälti vastuussa *Kommunistisen manifestin* lopullisesta asusta, useat sen keskeisistä ideoista on muotoiltu jo Engelsin *Kommunismin periaatteissa* (1978[1847]) ja aiemmin kirjassa *Työväenluokan asema Englannissa* (Hollander 2011, 58–64; 280–281).

Umrisse ikkunana *Pääomaan*

Pääoman ensimmäisessä kirjassa on neljä viittausta *Umrisseen*, yksitoista viittausta *Työväenluokan asema Englannissa* -teokseen ja kaksi viittausta Engelsin englantilaista kymmentuntilakia käsittelevään kirjoitukseen vuodelta 1850.[5] Lisäksi *Kommunistisen puolueen manifestiin* on kaksi viittausta. Engelsin teokset saavat varsin merkittävän roolin. Määrällisesti mitattuna viittaukset vertautuvat Adam Smithin tai David Ricardon kaltaisten poliittisen taloustieteen jättiläisiin. Sen sijaan *Pääoman* toisessa kirjassa ei ole lainkaan viittauksia Engelsin tutkimuksiin ja *Pääoman* kolmannessa kirjassa yksi vaatimaton viittaus (Marx 1976[1894], 763; MEW25, 782).

Siinä missä monet *Työväenluokan asema Englannissa* -teokseen tehdyt viittaukset ovat lähinnä lankoja Marxin esittämän historiallisen todistusaineiston kudelmassa, *Umrissen* kohdalla jokainen neljästä viittauksesta käsittelee poliittisen taloustieteen kritiikin projektin kannalta olennaisia kysymyksiä.[6] *Pääoman* kohdat, joissa viitataan *Umrisseen*, käsittelevät arvolain luonnetta yhteiskunnallisena lakina, pääoman erityistä liikemuotoa, kauppapääoman erikoislaatua ja malthusilaisen väestöteorian ongelmia. Viittaukset ilmaisevat Marxin tahtoa antaa Engelsille ansio näihin teemoihin liittyvien tärkeiden teoreettisten ideoiden varhaisena muo-

5 Marxin viittaukset *Umrisseen* säilyivät samoissa tekstikohdissa ja samassa teoreettisessa kontekstissa *Pääoman* eri painoksissa. Tämä ilmenee verratessa *Pääoman* ensipainosta (MEGAII/5 46–47, av 26; 107, av 5; 117, av 33; 510–511, av 81), tai myöhempiä painoksia, suomennettuun 4. painokseen.

6 Yleisesti voidaan sanoa, että viittauksissa *Työväenluokan asema Englannissa* -teokseen on kyse paljolti aineistosta, joilla valaistiin jonkin ilmiön esiintymistä kapitalismin historiallisessa kehityksessä. Mukana on myös teoreettisesti tärkeitä huomioita, jotka valaisevat erityisesti teollistumisprosessin ja konejärjestelmän vaikutusta työprosessin luonteeseen ja työväestön asemaan. *Kommunistisen puolueen manifestiin* löytyy *Pääoman* ensimmäisestä kirjasta kaksi viittausta, jotka liittyvät suurteollisuuden käyttöönoton mullistavaan vaikutukseen tuotantotavan perustan kannalta (Marx 1974[1867], 437–438; MEW23, 511) ja työn yhteiskunnallistumiseen (Marx 1974[1867], 638; MEW23, 791).

toilijana. Seuraavassa tarkastellaan kutakin kohtaa *Pääomassa* esitetyn teorian sisällön ja laajemmin poliittisen taloustieteen kritiikin metodologian kontekstissa.

Työaika arvon säätelijänä

Marx kirjoittaa Engelsille 8.1.1868 kirjatussa kirjeessä, että kaikissa yhteiskuntamuodoissa "yhteiskunnan käytettävissä oleva työaika sääntelee tavalla tai toisella tuotantoa", (MECW42, 515). Marx jatkaa, että yhteiskunta voi säännellä suoraan ja tietoisesti käytössään olevan työajan käyttöä vain yhteisomistuksen oloissa, mutta niin kauan kuin yhteiskunnan käytettävissä olevan työajan sääntely tapahtuu tavaroiden hintojen vaihtelun välityksellä, pätee Marxin mukaan tuotannon organisaatiosta se arvio, minkä Engels oli esittänyt jo *Umrissessa*. Marx viittaa kirjeessä samaan muotoiluun, jonka hän nostaa uudelleen esiin *Pääomassa* (Marx 1974[1867], 81, av 48; MEW23, 89). Nuoren Engelsin näkökulmasta arvolaki on yhteiskunnallinen laki, joka pääsee voimaan "vain jaksottaisten vallankumousten kautta" ja että se on "luonnonlaki, joka pohjautuu osallistujien tietoisuuden puutteeseen" (Engels 1978[1844], 158; MEW1, 515).

Engelsin voi sanoa olleen ensimmäinen poliittinen taloustieteilijä, joka hahmotteli kriittisesti sen mekanismin luonnetta, jossa tavaroiden arvo tulee yhteiskunnallisesti, mutta samalla luonnonvälttämättömyyden puitteissa, määrätyksi työajalla.[7] Edellä mainitun Engels-viittauksen merkitystä korostaa se, että se seuraa välittömästi erästä Marxin tunnetuinta arvolain toimintaa valaisevaa kuvausta:

> Tavarantuotannon täytyy olla täydellisesti kehittynyttä, ennen kuin itse kokemuksesta kasvaa se tieteellinen oivallus, että toisistaan riippumatta suoritettuja, mutta yhteiskunnallisen työnjaon luontaissyntyisinä jäseninä kaikinpuolisesti toisistaan riippuvia yksityistöitä rajoitetaan jatkuvasti yhteiskunnallisesti suhteelliseen määräänsä, koska tuotteiden tuottamiseen yhteiskunnallisesti välttämätön työaika toteutuu tuotteiden tilapäisissä ja alati horjuvissa vaihto-

7 Anakronististen tulkintojen välttämiseksi on korostettava, että Engels puhuu *Umrissessa* arvolain sijaan "kilpailun laista" (Engels 1978[1844], 157; MEW1, 514) tai "kilpailusuhteesta" (Engels 1978[1844], 159; MEW1, 516). Marxin ja Engelsin varhaiset poliittisen talouden tekstit eivät ylipäänsä esittäneet tavararoiden arvon määrittämistä niiden tuottamiseen tarvittavan työajan perusteella. Engels korosti *Umrissessa* ainoastaan hinnan määräytymistä tuotantokustannusten ja kilpailun "vuorovaikutuksen" pohjalta (Engels 1978[1844], 150; MEW1, 508). Tämän voi tulkita ennakoivan arvolakia, vaikkakin vain hahmottomassa muodossa.

> suhteissa vain väkivaltaisesti säännöstelevänä luonnonlakina, joka vaikuttaa samoin kuin painolaki silloin kun rakennus luhistuu. (Marx 1974[1867], 81; MEW23, 89.)

Tavarantuotannon pohjalta muodostuvassa yhteiskunnallisessa työnjaossa yksityistyöt suoritetaan toisistaan riippumatta, mutta samalla kunkin tuottajan valmistaessa tuotteitaan markkinoille, näitä yksityistöitä rajoittavat muun muassa tuotannon kustannukset, ostajien muodostama kysyntä ja toisten tuottajien synnyttämän kilpailun luoma paine. Tällaisessa toisistaan riippumattomien tavarantuottajien yksityisomistukseen perustuvassa tuotantojärjestelmässä työn allokaatio tapahtuu epäsuorasti ja tiedostamattomasti, mutta sen lopputuloksena on silti yksityistöiden rajoittaminen niiden "yhteiskunnallisesti suhteelliseen" mittaansa. Arvolaki toimii Marxin sanoin "väkivaltaisesti säännöstelevänä luonnonlakina", joka paljastaa yksityistöiden todellisen keskinäisriippuvuuden. Arvolaissa on Engelsin ja Marxin näkökulmasta kyse tavarantuotannon synnyttämästä ja ylläpitämästä ja kapitalismin täydellistämästä yhteiskunnallisesta luonnonvälttämättömyydestä.

Marx korostaa arvon määräämistä työajalla rationaalisena taloudellisena periaatteena (Marx 1976[1894], 191; MEW25, 197). Minkä tahansa yhteiskunnan on tavalla tai toisella allokoitava käytettävissä olevasta kokonaistyöstä sopiva määrä työaikaa eri käyttöarvojen tuotantoon ja muihin yhteiskunnan uusintamisen kannalta tärkeisiin tehtäviin. Kapitalismi myös pitkälti toimii näin. Ongelma on siinä, että kapitalismi päätyy tähän sääntelyyn sokeasti ja suurten erehdysten ja korjausten kautta. Nämä korjausliikkeet lisäksi tapahtuvat väkivaltaisesti tuottaen talouskriiseissä suuren määrän häviäjiä ja yhteiskunnallista tuhoa, joka pyyhkii mukanaan hyvien aikojen voitot ja kasvun. Tällä tavoin toimiva laki ei ole Engelsin sanoin "hengen laki", joka perustuisi osallisten tietoiseen haluun tuottaa tuhoa, vaan "luonnonlaki", joka perustuu osallisten tietämättömyyteen, tai vähintään piittaamattomuuteen, toimintansa kollektiivisista seurauksista (Engels 1978[1844], 158; MEW1, 515). Tästä tilanteesta eroon pääseminen edellyttää kapitalismin sokean koordinaation korvaamista tietoisella suunnittelulla ja yhteiskunnallisten suhteiden hallitulla sääntelyllä.

Pääoman rajaton liike

Engels havaitsi Aristoteleen tavoin pääomankierron rajattoman luonteen. Vaikka idea ei ollut Engelsin keksintöä, Marx (Marx (1974[1867], 146, av 5; MEW23, 166) katsoi tarpeelliseksi muistuttaa Engelsin erityisestä teoreettisesta panoksesta. Engels (1978[1844], 154; MEW1, 511) kirjoittaa *Umrissessa*: "Pääoma jakautuu...

alkuperäiseen pääomaan ja voittoon, pääoman lisäykseen... vaikka itse käytäntö samalla liittää tämän voiton jälleen pääomaan ja panee sen tämän kanssa liikkeeseen". Engelsin ero Aristoteleeseen on siinä, ettei hän Aristoteleen tavoin ensisijaisesti analysoi pääomankierron R–T–R' rajatonta luonnetta, vaan erityisesti tämän muodon hajoamista yhä uusiksi ja toistensa päälle kasvaviksi monimutkaisemmiksi rakenteiksi, joiden yhteys pääoman liikkeen käyttövoimaan, ihmistyön hyväksikäyttöön, muuttuu alati välittyneemmäksi ja jonka tarkastelu siten vaatii yhä uusia välittäviä askelmia.

Engels (1978[1844], 154; MEW1, 511) arvostelee poliittisen taloustieteen edustajia siitä, että he yhtäältä pitävät pääomaa työn tuloksena eli kasattuna työnä, ja toisaalta samalla näkevät pääoman työn perustana ja aineksena, jota työ tarvitsee. Työn ja pääoman kahdentuminen on jotain, josta poliittisen taloustieteen edustaja pitää kynsin hampain kiinni, ja tunnistaa niiden yhteyden ainoastaan yksipuolisesti määrittelemällä pääoman "kasaantuneeksi työksi". Engelsin mukaan ero työhön ja pääomaan seuraa yksityisomistuksesta ja tämä *kahdentunut yhteiskunnallinen olotila* aiheuttaa "työn kahdentumisen (*Entzweiung*) itsessään" (Engels 1978[1844], 154; MEW1, 511). Tässä kohtaa Engelsin voi nähdä vihjaavan Marxille myöhemmin tärkeään työn kaksoisluonteen idean suuntaan.[8]

Kun työ on ensin kahdentunut itsessään, se jakaantuu pääoman asussa "uudelleen alkuperäiseksi pääomaksi ja voitoksi". Yhtä kahdentumista seuraa toinen ja pääoma jatkaa rajatonta liikettään yhä monimutkaisempien välitysten jäsentämässä rakenteessa. Alkuperäinen pääoma ostaa seuraavaksi palvelukseensa työn ja tuotantovälineet sekä jakaantuu uudelleen alkuperäiseksi pääomaksi ja pääoman lisäykseksi. Pääoman lisäys eli voitto jaetaan edelleen koroksi ja varsinaiseksi voitoksi. Engels päättää dialektisen kehittelynsä johtopäätökseen: "Kaikki nämä hienot hajottamiset ja jaot syntyvät pääoman alkuperäisestä erkanemisesta työstä sekä

8 Loogisesti olisi tietysti johdonmukaisempaa myöntää, että työn perusta on aina aikaisempi työ ja että pääomalla on tämä sama perusta. Marx tarkasteli työn kahdentumista itsessään työn kaksoisluonteen käsitteen alla: työ jakautuu abstraktisti inhimilliseen ja konkreettisesti hyödylliseen työhön (Marx 1974[1867], 50–55; MEW23, 56–61). Kun työ kahdentuu, on myös "kasaantuneen työn" eli pääoman kahdennuttava. Tätä kahdentumista Marx käsitteli pysyvän ja vaihtelevan pääoman erottelun avulla (Marx 1974[1867], 187–197; MEW23, 214–225). Roman Rosdolsky (1977, 212–219) on tuonut esiin työn ja pääoman kahdentumisen yhteyden uraa uurtavassa *Grundrissea* käsittelevässä tutkimuksessaan. Marx olisi perustellusti voinut mainita Engelsin *Umrissen* myös työn kaksoisluonnetta ja pääoman kahdentumista käsitellessään. Työn kaksoisluonteen käsitteen varhaisesta kehityksestä poliittisessa taloustieteessä ks. Prendergast (1995) ja Rahim (2011). Marxin tulkintaa työn kaksoisluonteesta on avattu tekstissä Horn (2016).

tämän erkanemisen huipentumisesta ihmiskunnan hajottamiseen kapitalisteiksi ja työläisiksi [...]". (Engels 1978[1844], 154; MEW1, 511–512.)

Engelsin hienovarainen dialektinen kehittely alleviivaa metodologista tarvetta löytää oikea perusta kapitalismin muotomäärityksille. Marx muokkaa lisätyön anastuksen tällaiseksi kantavaksi periaatteeksi tarkastellessaan lisäarvon tuotantoa sen yleisessä muodossa ennen lisäarvon jakautumista ja hajoamista erilaisiin johdannaisiin muotoihin, kuten teollisuusvoitoksi, kauppavoitoksi, koroksi ja maankoroksi (Moseley 2016, 86–102). Tämä metodologinen periaate on yksi kahdesta tai kolmesta olennaisesta "uudesta aineksesta", jotka Marx *Pääomassa* tuo poliittiseen taloustieteeseen.[9] Erityisen tärkeällä sijalla periaate on *Pääoman* kolmannessa kirjassa, jossa pääoman tuotannon kokonaisprosessi viimein hajotetaan sen erityisiin yhteiskunnallisiin muotoihin hukkaamatta milloinkaan yhteyttä tämän hajoamisen perustalla oleviin tuotantosuhteisiin.

Kauppapääoman näennäinen mahdottomuus

Engels analysoi *Umrissessa* ns. reaaliarvon ja vaihtoarvon välisiä eroavuuksia. Adam Smithiä ja David Ricardoa seuraavat poliittiset taloustieteilijät katsovat, että hinnan määräytyminen "tuotantokustannusten ja kilpailun vuorovaikutuksen välityksellä ... on yksityisomistuksen päälaki". Engelsin mukaan tästä sinänsä pätevästä löydöksestä käsin objektiivista arvoteoriaa kannattava poliittinen taloustieteilijä abstrahoi "reaaliarvon" käsitteen. Muotoilusta kuitenkin seuraa teoreettisesti, että reaaliarvo on yhtä kuin hinta ajankohtana, "jolloin kilpailusuhde on tasapainossa, jolloin kysyntä ja tarjonta kattavat toisensa". Tässä idealisoidussa tasapainossa ainoastaan tuotantokustannukset määrittävät hintaa ja tätä tasapainon tulosta taloustieteilijä nimittää reaaliarvoksi. Engels arvostelee, että taloustieteilijät abstrahoivat reaaliarvon nurinkurisesti tekemällä hinnan alkuperäisen lähteen riippuvaiseksi tuotantokustannuksesta, joka juuri pitäisi selittää. Poliittisen taloustieteen edustajien löytämä puhtaan empiirinen laki sanoo, että mikäli kysyntä ja tarjonta ovat tasapainossa, jäljelle jää vain tuotantokustannus. Todellisuudessa tämä reaaliarvo on ainoastaan hinnan hyvin erityinen ja abstrakti aspekti. (Engels 1978[1844], 150; MEW1, 508.)

Marx (1974[1867], 156, av 33; MEW23, 178) lainaa Engelsin reaaliarvon ja vaihtoarvon analyysistä katkelman, jossa selitetään reaaliarvon ja vaihtoarvon erkane-

9 Marx avaa tätä kohtaa kirjeessään Engelsille 8.1.1868. (MECW42, 514). Hyvin samansuuntainen muotoilu löytyy myös Marxin aikaisemmasta kirjeestä Engelsille 24.8.1867 (MECW42, 407) ja *Pääoman* kolmannesta osasta (Marx 1976[1894], 216; MEW25, 223–224).

mista: "Reaaliarvon ja vaihtoarvon välisen eron syynä on […] se tosiseikka, että esineen arvo on erilainen kuin sille kaupassa annettu niin kutsuttu vastike, ts. että tämä vastike ei olekaan vastike" (Engels 1978[1844], 150; MEW1, 508). Engelsin muotoilu "vastike ei olekaan vastike" ilmaisee, että hän tarkasteli kapitalismia turbulenttina rahataloutena, jossa kysyntä ja tarjonta vain satunnaisesti kohtaavat. Marx (1974[1867], 156; MEW23, 178) käyttää Engelsin ideaa kuvaillessaan, miten kauppias *näyttää* kaksinkertaiselta petkuttajalta, joka ostaa liian halvalla ja myy liian kalliilla. Kauppiaanpääoman kierron R–T–R' molemmat toimitukset, sekä osto R–T että myynti T–R, mahdollistavat kauppiaan kotiinpäin vetämisen. Engels (1978[1844], 157–158; MEW1, 513–514) analysoi hienostuneesti kysynnän ja tarjonnan suhdetta ja tämä analyysi osoittaa, miten todellinen markkinavaihto edellyttää vaihtoarvojen jatkuvia heilahteluja "reaaliarvon" ylä- ja alapuolelle. Reaaliarvon ja vaihtoarvon väliset erot eivät ainoastaan ole mahdollisia, vaan ne ovat myös välttämättömiä.[10]

Kauppavoitto perustuu arvon ja vaihtoarvon systemaattisten erojen hyödyntämiseen. Tällä ei kuitenkaan ole mitään tekemistä kauppiaiden uskotellun kaksinkertaisen petkuttamisen kanssa. Vaikka kauppiaanpääoma ei itse suoraan luo arvoa tai lisäarvoa, sen olemassaolo perustuu sen kykyyn erikoistumisen avulla epäsuorasti helpottaa lisäarvon tuotantoa 1) lyhentämällä pääoman kiertoaikaa, 2) pienentämällä ostamiseen ja myymiseen tarvittavan pääoman osuutta yhteiskunnallisesta kokonaispääomasta, 3) laajentamalla markkinoita ja mahdollistamalla tuotannon suuremman mittakaavan (Marx 1976[1894], 277; 281; MEW25, 286–287; 290–291). Kauppapääoman todellinen selittäminen edellyttää pitkää sarjaa väliniveliä, joita *Pääoman* ensimmäisen kirjan alussa ei ole vielä kehitelty. Engels ei *Umrissessa* päässyt lähellekään näiden välinivelten selvittämistä. Marxin tapauksessa niihin päästään vasta siirryttäessä *Pääoman* kolmannen osan lukuun 17, jossa siirrytään tarkastelemaan lisäarvon jakautumista teollisuuspääoman ja kauppapääoman välillä.

Malthusin väestöteorian kritiikki

Thomas Malthusin väestöteorian mukaan väestöllä on taipumus lisääntyä nopeammin kuin sen ravitsemiseen tarvittavien toimeentulovälineiden (lähinnä ruuan) määrä kasvaa. Ihmiset lisääntyvät geometrisessa sarjassa, mutta toimeen-

10 Marx kehittelee tätä *Pääoman* kolmannessa osassa täydellistyvää analyysiä jo *Filosofian kurjuudessa* (Marx 1978[1847], 177–184; MECW6, 131–136) ja *Grundrissessa* (Marx 1986[1857–1858], 85–86; MEW42, 57–58).

tulon välineet ainoastaan aritmeettisessa sarjassa. Tästä yhteiskunnallisesta asiantilasta johtuen ne hetkelliset tilanteet, joissa ravintoa riittää kaikille, johtavat väestönkasvun kiihtymiseen ja lopulta katastrofiin, jossa väestön määrä on tavalla tai toisella palautettava toimeentulovälineiden määrän asettamiin rajoihin. (Malthus 1998[1798].) Tämä kuvaus on yksinkertaistus Malthusin väestöteorian synkistä johtopäätöksistä ja vastaa lähimmin hänen väestöesseensä ensimmäistä painosta vuodelta 1798. Malthus muutti käsityksiään ajan kuluessa ja alkoi suhtautua myönteisemmin työväestön elintason nousun mahdollisuuteen (Charbit 2009, 46–49). Keskeistä tämän mahdollisuuden toteutumisen kannalta oli väestön lisääntymisen hallinta siveellisen kontrollin keinoin ja työväestön pakottaminen kovaan työhön omistavan luokan palveluksessa (Perelman 2000, 310–315).

Engels arvostelee Malthusin väestöteorian ideoita monipuolisesti. Väestön uusintamisen kannalta on välttämätöntä, että työläiset kykenevät itsensä ylläpidon lisäksi kasvattamaan jälkikasvunsa seuraavaksi työväestön sukupolveksi. Väestö kasvaa vain siellä, missä "tuotantokyky ylipäänsä on liian suuri" (Engels 1978[1844], 163; MEW1, 519). Engelsin mukaan Malthusin virhe on sekoittaa keskenään työllistämisen välineet ja toimeentulon välineet: väestön paine kohdistuu ensisijaisesti työllistämisen välineisiin ja syy, miksi nämä osoittautuvat ajoittain riittämättömiksi, johtuu tuotannon säätelystä kilpailun pohjalta ja niistä talouskriiseistä, jolle tämä uusintamisen tapa yhteiskunnan altistaa (Engels 1978[1844], 163–164; MEW1, 519). Ruuan puute ei Englannin olosuhteissa heijasta ruokavarojen varsinaista puutetta, vaan johtuu työvoiman alhaisen kysynnän aiheuttaman työttömyyden synnyttämästä työväestön maksukyvyn puutteesta (Hollander 2011, 48).

Malthusin väestöteoriaa käytettiin perusteena idealle, että työväestön elinolojen parantaminen on tieteenvastainen ja mahdoton toive (Stedman Jones 2004, 89–109). Engels puolestaan argumentoi, että Malthusin teoria (vaikka se olisi oikeassa) antaa perustelut ainoastaan väestönkasvua hidastavien yhteiskunnallisten uudistusten käyttöönotolle. Toisaalta missään ei ole oikeasti osoitettu, että ihmisväestö yleispätevästi lisääntyy ravintoa nopeammin. Vaikka maapallon pinta-ala on rajallinen, on olemassa valtavia hyödyntämättömiä maa-aloja, jotka voidaan tarvittaessa valjastaa ruuantuotantoon, kuten esimerkiksi Mississippin laakso. Näin ruuan tuotantoa voidaan hyvinkin kasvattaa väestöä nopeammin. Lisäksi tieteen kehitys on mahdollistanut maan parantamisen, joka lisää ruuan tuotannon moninkertaiseksi rajallisellakin alueella. (Engels 1978[1844], 165–166; MEW1, 520–521.)

Marx (1974[1867], 565–575; MEW23, 657–670) kehittää *Pääomassa* teoriaa *suhteellisesta liikaväestöstä*, jota hän kutsuu myös teollisuuden reserviksi. Tämän työtä vaille jääneen ja puutteessa elävän väestönosan olemassaolo ei kerro toimeen-

tulovälineiden absoluuttisesta puutteesta, vaan ylimääräisestä väestöstä suhteessa toimeentulovälineiden tuottamisen tapaan (Honkanen 2007, 81). Myös Engels oli *Työväenluokan asema Englannissa* -kirjassa käyttänyt ilmausta "työttömien työläisten reservi (*unbeschäftigte Reserve von Arbeitern*)" (2015[1845], 94–95; MEW2, 314–315). Marxin olisi voinut odottaa viittaavan myös *Pääomassa* tähän kohtaan, mutta sen sijaan viittaus tapahtuu *Umrisseen* (Marx 1974[1867], 570, av 81; MEW23, 663). Tämä on perusteltua, sillä Engels (1978[1844], 161–162; MEW1, 517) oli jo *Umrissessa* tuonut esiin kapitalistisen tuotannon syklisen liikkeen liikatuotannon, liikaväestön ja liikakulutuksen välille synnyttämän "kolmiyhteyden" luonteen: työttömyys säätelee kapitalistisen kasautumisen etenemistä eikä työttömyys ole tässä tilanteessa anomalia, vaan olennainen osa talousjärjestyksen normaalia toimintamekanismia. Teollisen kilpailun esiinmarssi kyllä tuottaa tilanteen, jossa Malthusin oppi näyttää pätevän, mutta tämä ei ollut luonnon sanelema laki, vaan kapitalismille ominainen "epäluonnollinen" asiantila.

Umrissen hiljainen läsnäolo *Pääomassa*

Vaikka Marx *Pääomassa* viittasi *Umrisseen* vain neljässä kohtaa, on *Pääoman* kolmesta kirjasta mahdollista tuoda esiin useampia kohtia, joissa teksti olisi ollut luontevaa mainita. Näissä kohdissa Engelsin voi sanoa olevan läsnä hiljaisesti: häntä ei mainita nimeltä, vaikka hänen työnsä ajallinen edeltävyys olisi tarjonnut perusteen yhteyden tekemiselle näkyväksi. Näitä *Pääomassa* esiin nousevia teemoja ovat esimerkiksi monopolin ja kilpailun välisen yhteyden luonne, absoluuttisen lisäarvon synnyn mahdollisuus kilpailulliselta pohjalta, kysynnän ja tarjonnan analyysi kieltämisen kieltämisenä ja marxilaisen kriisiteorian joidenkin keskeisten ideoiden muotoilu.

Monopolin ja kilpailun yhteys

Klassinen poliittinen taloustiede ei tuntenut täydellisen kilpailun abstraktiota eikä tarkastellut kilpailua niinkään asiantilana markkinoilla, vaan ensisijaisesti prosessina (Machovec 1995, 136–138). Kilpailu nähtiin keskeisenä yksityisten tavarantuottajien ja -omistajien vaihtotaloutta organisoivana periaatteena. Myös Engels näkee kilpailun *Umrissessa* samansuuntaisesti läpitunkevana voimana yksityisomistuksen hallitsemassa yhteiskunnassa. Tällainen kilpailu ei ole tasavertaisten osapuolten välistä toimintaa tasaisella pelikentällä, vaan voimiltaan erilaisten toimijoiden kamppailua epätasaisella areenalla. Vaikka kilpailun tulokset ilmenevät markkinoilla, varsinainen taloudellinen kamppailu käydään tuotannon alueella, jossa vahvat

tuottajat kukistavat heikot ja pääoma yhdessä maanomistajien kanssa kilpailuttavat työläisiä toisiaan vastaan. Kapitalismin ongelma ei ole kilpailun puute, vaan kapitalistisen kilpailun liiallisuus ja tämän kilpailun yhteiskunnallisesti tuhoisat seuraukset (Weeks 2010, 99–100). Kilpailu tai monopoli ovat ainoastaan vastakohtaisesti määräytyneestä prosessista abstrahoituja määrityksiä (Engels 1978[1844], 166–168; MEW1, 521–523).

Marx analysoi *Filosofian kurjuudessa* kilpataistelun ja monopolien suhdetta yhtenevästi Engelsin *Umrissessa* esittämän idean kanssa: monopoli ja kilpailu eivät ole toistensa abstrakteja vastakohtia, vaan kapitalistista kilpataistelua ja sen heiluriliikettä rajoittavia, mutta samalla toisiaan edellyttäviä ja toisistaan riippuvia, määreitä (Marx 1978[1847], 258; MECW6, 195–196). Kapitalistinen kilpailu syntyy pääomasuhteen vallitsevuuden pohjalta, ja menestys siinä perustuu tuotannon organisointiin ja lisätyön pumppaamiseen työvoimasta kilpailijoita tehokkaammin. Kapitalistiselta pohjalta syntynyt monopoli ei tarjoa haltijalleen kuin hetkellisen helpotuksen kilpailun paineesta. Samalla monopoli säteilee kaikkialle ympärilleen lisää ja ankarampaa kilpailua: se kukistaa toiset pääomat omalta tuotantoalaltaan ja ajaa loput pääomat toisille toimialoille, joilla kilpailu kiristyy; se ajaa työläisiä työttömien reserviin korvaamalla heitä koneilla ja siten kiristää työläisten välistä kilpailua. Mitä suurempia voittoja tällainen monopoli ansaitsee, sitä enemmän se houkuttelee paikalle toisia pääomia, jotka ovat valmiita syöksemään sen monopolin asemasta ja palauttamaan kilpailun monopolin tilalle.

Pääoman ensimmäisen kirjan kapitalistisen kasautumisen yleistä lakia valottavassa luvussa 23 ei ole viittausta *Umrisseen* eikä Marxin varhaisissa poliittisen taloustieteen teksteissä esiintyvään kilpailun analyysiin (myös Marx 1978[1849], 408–416; MEW6, 416–423). Monesti Marxin ajatellaan tässä yhteydessä kannattavan karkeaa määrällistä analyysiä kilpailun astetta määrittävistä ehdoista (esim. Foster ym. 2011). Marx ei kuitenkaan *Pääomassa* esitä staattista yleistystä, josta voidaan irrottaa periaate, jonka mukaan kilpailun ankaruus on yksinkertaisesti kaikkialla "suorassa suhteessa kilpailevien pääomien lukumäärään ja käännetyssä suhteessa niiden suuruuteen" (Marx 1974[1867], 562; MEW23, 654–655). Marx analysoi kilpailun ja monopolin dynaamista yhteyttä. Kun pääomat keskittyvät ja monopolisoituvat *yhdellä* tuotantoalalla, se johtaa kilpataistelun kovenemiseen *toisella* vähemmän keskittyneellä tuotantoalalla. Kilpailu riehuu näillä alikehittyneillä aloilla kehittyneiden alojen menestykkään kasautumisen synnyttämän paineen takia. Kilpataistelun kovuus riippuu pääomien suhteellisesta, ei niiden absoluuttisesta määrästä.

Kapitalistisen kilpailun tendenssinä on ajaa kapitalisteja kehittämään tuotantovoimia riippumatta markkinoiden asettamista rajoista, ei ohjata kapitalisteja so-

peutumaan passiivisesti markkinoiden asettamiin puitteisiin (Clarke 1994, 92–94; 258–260). Marxille ja Engelsille kapitalistinen kilpailu seuraa pääoman kasaamisesta ja on olennaisesti tuotantosuhteiden rajaamaa; vastakkaisen käsityksen mukaan kilpailu seuraa voiton tavoittelusta markkinoilla ja on olennaisesti vaihtosuhteiden eli markkinarakenteen rajaama (Weeks 2010, 100–107). Ongelma on, että tätä jälkimmäistä abstraktiota seuratessamme päädymme kilpailua täydellistäessämme lopulta kadottamaan kilpailun kokonaan, kuten puhtaimmillaan käy ortodoksisen taloustieteen täydellisen kilpailun abstraktiossa (Shaikh 2016, 346–348).

Absoluuttisen maankoron olemassaolo

Marx ja Engels keskustelivat absoluuttisen maankoron merkityksestä elokuussa 1862. Marx selosti 2.8.1862 kirjeessään Engelsille ratkaisuaan klassisen poliittisen taloustieteen pitkäaikaiseen kiistaan siitä, onko absoluuttinen maankorko eli "maaperän erilaisuudesta johtuvasta erilaisesta hedelmällisyydestä *riippumaton* maankorko" mahdollinen käytännössä (MECW41, 396). Tämä kysymys jakoi poliittisen taloustieteen edustajia kahteen leiriin. Myöhemmässä kirjeessään Engelsille 9.8.1862 Marx tarkensi näkemyksiään asiasta. Marxin mukaan kysymys absoluuttisen maankoron olemassaolosta pitää ratkaista tilastollisesti. Ricardolaiset teoreetikot olivat koettaneet todistaa absoluuttisen maankoron mahdottomaksi heikkojen teoreettisten abstraktioiden avulla, kun taas tilastoihin ja käytäntöön vedonneet kirjoittajat olivat pitäneet kiinni absoluuttisen maankoron ideasta 35 vuoden ajan. On mielenkiintoista lukea, että Marx asettuu kiistassa käytännön miesten ja tilastotieteilijöiden puolelle abstraktien teoreetikkojen sijaan, koska hän oli havainnut, että tällaisissa "kiistoissa teoreetikot ovat alituiseen väärässä". (MECW41, 403.)

Kysymys absoluuttisen maankoron olemassaolosta erottaa Marxin Ricardosta. Historiallisesti absoluuttinen maankorko nousee Marxin mukaan kapitalistisesta maataloudesta. Ricardon numeeriset esimerkit, jotka osoittavat vastakkaista, perustuvat oletuksiin, että ei joko ole olemassa yksityistä maaomaisuutta tai kapitalistista tuotantoa ylipäänsä (MECW41, 403). Ricardo yrittää selittää maankorkoa maan hedelmällisyydellä, kun taas Marx kiinnittää huomionsa luokkaeroon maankoron yhteiskunnallisena perustana. Tähän ristiriitaan Engels (1978[1844], 151–154; MEW1, 509–511) oli tarttunut aiemmin *Umrissessa*. Engelsin kritiikin lähtökohta oli siinä, että maa, toisin kuin ilma, on monopolisoitu eli yksityinen maanomistus on olemassa ja tällöin huonommastakin maasta on maksettava hinta. Engels puolustaa Adam Smithin ja T. P. Thompsonin maankoron määritelmää Ricardon ideaa vastaan: "maankorko on maan käyttöä havittelevan kilpailun ja

käytettävissä olevan maan rajoitetun määrän välinen suhde" (Engels 1978[1844], 152; MEW1, 510). Engels jatkaa, että tämä määritelmä kuitenkin unohtaa maan hedelmällisyyden, kuten Ricardo unohtaa kilpailun. Engelsin oma synteesi on varsin alkeellinen: maankorko on maan tuottoisuuden ja kilpailun välinen suhde. On selvää, että tällaisen abstraktin muotoilun pohjalta ei voi muodostaa kunnollista maankorkoteoriaa. Tehtävä oli kuitenkin asetettu.

Marxin (1976[1894], luku 45) esittämän ratkaisun mukaan absoluuttinen maankorko tulee mahdolliseksi tilanteessa, jossa maataloudessa toimivan pääoman elimellinen kokoonpano on alhaisempi kuin taloudessa keskimäärin. Toiseksi Marxin analyysi perustuu maanomistajaluokan ja kapitalististen maatalousyrittäjien olemassaoloon erillisinä luokkina. Absoluuttinen maankorko syntyy, kun maataloustuotteiden arvo on pysyvästi korkeampi kuin niiden tuotantohinta olisi, mikäli pääomat saisivat liikkua teollisuudesta maatalouteen esteettä. Vapaa liike on kuitenkin estetty maanomistusjärjestelyillä ja näin tuotantohintaa ei pääse vapaasti muodostumaan (Marx 1976[1894], 749–753; MEW25, 769–772). Maataloudessa toimivat pääomat voivat nauttia maataloustuotteiden korkeammasta hintatasosta ja ansaita absoluuttista maankorkoa arvon ja tuotantohinnan erotuksena.[11]

Marx viittasi *Umrissen* avaamaan kriittiseen potentiaaliin koettaessaan saada 9.8.1862 kirjeessä Engelsiltä palautetta koskien omaa maankoron analyysiään. Marx korostaa, että arvolain ja absoluuttisen maankoron yhteensopivuuden todistaminen ei vielä tarkoita sitä, että maankorkoa maksetaan kaikissa olosuhteissa. Ricardon virhe on olettaa, että kaikissa olosuhteissa huonoimman maan tuotanto-olosuhteet asettavat markkina-arvon tason: "Sinä itse olet esittänyt oikean argumentin tätä vastaan *Deutsch-Französische Jahrbücherissä*", Marx kirjoittaa (MECW41, 404). Engelsin ratkaisussa maankorkoa voidaan maksaa, ja usein myös maksetaan, myös huonoimmilla viljeltävänä olevilla maa-alueille joko perustuen differentiaalikoron toiseen muotoon tai absoluuttiseen maankorkoon tai näihin molempiin.

Marxin ja Engelsin välinen kirjeenvaihto osoittaa, että Marxin käsitys absoluuttisen maankoron olemassaolosta perustui paitsi teoreettiseen argumenttiin myös empiiriseen evidenssiin. Siksi on myös huomattavaa, kuinka *Pääoman* kolmannen kirjan esityksessä absoluuttisen maankoron olemassaolo todistetaan lähinnä teo-

11 Absoluuttisesta maankorosta ks. Marx 1976[1894], 747–753; MEW25, 766–772. Myös Marxin kirje Engelsille 2.8.1862 (MECW41, 394–398) valottaa asiaa. Hyödyllinen moderni arvio Marxin maankorkoteoriasta, ks. Fine & Saad-Filho 2010, 140–146 tai Kabata & Ilomäki 2018.

reettisena kysymyksenä ilman asian empiiristä valottamista, mikä alleviivaa alkuperäisen käsikirjoituksen keskeneräisyyttä.

Kysynnän ja tarjonnan vaihtelu

Engelsin lähtökohta kysynnän ja tarjonnan tarkastelussa on tuotannon anarkian kritiikki: tuottajat ovat tietämättömiä kuluttajien tarpeista, jotka he tunnistavat ainoastaan markkinahintojen nousun ja laskun välittämien signaalien välityksellä. Tämä prosessi ei kuitenkaan johda kysynnän ja tarjonnan pehmeään tasapainottumiseen, vaan markkinahintojen nousun yllyttämän liikatuotannon ja markkinahintojen laskun lietsomien romahdusten vaihteluun. Yksityisomistus luo Engelsin mukaan pohjan kysynnän ja tarjonnan pysyvälle epätasapainolle kapitalismissa (Clarke 1994, 77–78).

Nuori Engels kirjoittaa kauniisti kysynnän ja tarjonnan vaihtelusta prosessina, jossa "kysyntä ja tarjonta täydentävät alinomaa toisiaan" mutta eivät silti ja juuri sen takia "koskaan kata toisiaan". Kysyntä ja tarjonta repeytyvät toisistaan erilleen muuttuen toistensa jyrkiksi vastakohdiksi. Vaikka tarjonta juoksee jatkuvasti "aivan kysynnän kintereillä", se "ei pääse milloinkaan sitä tarkalleen peittämään". Markkinoilla toteutuvassa "ihmiskunnan tietämättömyyden tilassa yksikään ihminen" ei voi tietää tarjonnan tai kysynnän tarkkaa suuruutta. Markkinoiden tasapainottuminen tapahtuu yrityksen ja erehdyksen menetelmällä, taloudenpitäjien virhearvioiden välityksellä: "koskaan ei päästä terveeseen olotilaan, vaan alituiseen kiihtymisen ja herpaantumisen vaihteluun", ikuiseen hintojen horjuntaan. (Engels 1978[1844], 157–158; MEW1, 514.) Kapitalismille ominaisen tuotannontekijöiden allokaation menetelmän soveltaminen merkitsee aina resurssien suuremman tai pienemmän määrän hukkaamista.

Engelsin kuvaama arvonmuodostus tapahtuu vaihtoarvon alituisten heilahtelujen pohjalta, ei nojaten reaaliarvon vakaaseen identiteettiin. Vastaava analyysi kysynnän ja tarjonnan vaihtelusta toistuu pidemmälle kehitettynä *Pääomassa* (Marx 1976[1894], luku 10). *Umrissen* tarkastelukehikossa kysynnän ja tarjonnan liikettä lähestytään erojen synnyn ja niiden tasaantumisen heltymättömänä edestakaisena liikkeenä. Engels esittää lyhyesti mutta elegantisti Marxille myöhemmin ominaisen tavan analysoida markkinoita, kuten Anwar Shaikh (2016, 5–8) kutsuu, turbulentin sääntelyn, ei yleisen tasapainon pohjalta.

Kysynnän ja tarjonnan epätasapaino on kapitalismin systemaattinen piirre. Rakenteellisesti se ei johdu pelkästään tuottajien tietämättömyydestä, vaan järjestelmän jatkuvasta taipumuksesta liikatuotantoon, jota Engels kuvaa kapitalistisen kilpailun välttämättömänä seurauksena: pääomat kamppailevat pääomia vastaan,

työläiset työläisiä vastaan ja maanomistajat toisia maanomistajia vastaan (Engels 1978[1844], 166; MEW1, 521). Tämän kilpailun paineen alla kaikki joutuvat viritämään itsensä äärirajoille (Engels 1978[1844], 160; MEW1, 516). Pääomien kasaamisen prosessin ensisijainen tendenssi on sen taipumus luoda eroja. Markkinoiden tasapainottumista tarkastellaan vastaavasti näiden erojen vastatendenssinä, joka ei kuitenkaan ole niin vahva, että se koskaan toteutuisi todellisilla markkinoilla muuna kuin ohikiitävänä, satunnaisena asiantilana. Kyse on "kieltämisen kieltämisen" dialektisen idean konkretisoinnista.

Kapitalististen kriisien luonne

Pääoman ensimmäisen kirjan eräs mielenkiintoisista piirteistä on kapitalistisen kasautumisen prosessin analyysin yhteensopivuus alun perin *Kommunistisessa manifestissa* esitetyn mallin kanssa (Clarke 1994, 246). On kuin mitään merkittävää muutosta ei olisi tapahtunut *Kommunistinen manifestin* ja *Pääoman* julkaisun välisen 20 vuoden aikana. Tämä jatkuvuus on tärkeä myös marxilaisen kriisiteorian tulkinnan kannalta. Kuten John Weeks (2010, 127) argumentoi, Marxin kriisikäsitys liittyy erottamattomasti hänen kasautumisteoriansa yhteyteen: pääomien kilpailullinen kasautuminen on se prosessi, jossa kapitalismin sisäiset jännitteet voimistuvat ja lopulta nousevat pintaan talouskriisin muodossa. Talouskriisi merkitsee yhteiskunnallisen tuotannon ja kierron jännitteisen yhteyden väkivaltaista purkautumista ja niiden ajautumista eroon toisistaan (Weeks 2010, 135–136).

Yhteydet *Kommunistiseen manifestiin* muistuttavat marxilaisen kriisikonseption juurien ulottumisesta Engelsiin ja *Umrisseen*, mutta myös sitä kauemmas. John Wade oli vuonna 1826 muotoillut ensimmäisen tunnetun teollisen suhdannekierron *endogeenisen mallin* (Besomi 2008). Waden yksilöimä mekanismi nojasi siihen, ettei yhdelläkään taloudenpitäjällä ole tietoa asioiden todellisesta tilasta taloudessa, vaan jokainen joutuu toimimaan oman puutteellisen tietonsa valossa omista rajallisista lähtökohdistaan. Taloudenpitäjien toimintaa ajava voitonhimo saa heidät reagoimaan avautuviin taloudellisiin näkymiin, mutta se ei tarjoa mahdollisuutta koordinoida kokonaisprosessia suhteessa toisten taloudenpitäjien reaktioihin. Suhdannekierron panee liikkeelle hinnanmuutos, joka käynnistää hintajärjestelmän, tuotannon ja kulutuksen vuorovaikutuksen välityksellä toisiaan seuraavien reaktioiden sarjan ja johtaa suhdannesyklin muodostumiseen. Esimerkiksi tuotteen kohonnut hinta näyttää aluksi takaavan lisääntyneen voittojen virran, kun tuotanto vielä kasvaa ja vetää mukanaan myös kulutusta. Jossain vaiheessa aalto kuitenkin kääntyy, kun kohonneet hinnat alkavat vähentää kulutusta, jolloin hintajärjestelmä reagoi äkillisesti syntyneeseen liikatarjontaan. Se, että pro-

sessi tapahtuu viiveellä ei johdu taloudenpitäjien hitaudesta tai irrationaalisuudesta, vaan siitä, että järjestelmän toimintaan kuuluu viive ja epäsuhdat tulevat esiin vasta jälkikäteisesti.[12]

Engels seuraa *Umrissessa* Waden (1833) myöhempää selitysmallia, mutta etenee samalla metodologisesti askeleen pidemmälle. Engelsin kriisianalyysi yhdistää ilmiön sekulaarin komponentin (koko ajan pahenevat kriisit) hienovaraisesti sen sykliseen komponenttiin (toisiaan seuraavat nousu- ja laskusuhdanteet). Lisäksi Engels tekee Waden korjausliikkeen edellyttämän ajallisen viiveen eksplisiittiseksi ja sijoittaa kriisien teoreettisen selityksen hienostuneeseen dialektiseen tulkintakehykseen (Besomi 2008, 629–630). Talouskriisejä tarkastellaan pääomien sokean kasaamisen yhteydessä ja hintajärjestelmän anarkiaan yhdistyy jatkuva taipumus ajautua liikatuotantoon:

> Jos tuottajat [...] tietäisivät, miten paljon kuluttajat tarvitsisivat, jos he järjestäisivät tuotannon ja jakaisivat sen keskenään, niin olisi kilpailun heilahtelu ja sen taipumus kriisiin mahdotonta. […] Mutta niin kauan kuin [jatketaan] tuottamista nykyiseen tiedostamattomaan, ajatuksettomaan ja sattuman varaan jättävään tapaan, niin kauan jäävät kauppakriisit olemaan; ja jokaisen seuraavan täytyy olla yleisempi, siis pahempi kuin edeltävä, sen täytyy köyhdyttää suurempi määrä pieniä kapitalisteja ja lisätä enenevässä määrin pelkästään työstä elävää luokkaa [...] ja tuoda lopulta tullessaan sellainen yhteiskunnallinen vallankumous, jollaisesta taloustieteilijöiden koulumestariviisaus ei anna uneksiakaan. (Engels 1978[1844], 158–159; MEW1, 515.)

Liikatuotanto on Engelsille (1978[1844], 157–158; MEW1, 514–515) sekä teollisen kapitalismin dynamismin että sen historiallisten rajojen alkuperän selitys. Kapitalismin taipumusta liikatuotantoon kiihdyttää Engelsin mukaan erityisesti tuotannon anarkia yhdistettynä kilpailun luomaan paineeseen. Ne yhdessä takaavat, että kriisien puhkeaminen ei ole kapitalistisessa tuotantotavassa satunnainen vaan järjestelmällisesti toistuva asiantila: kriisit ovat kapitalismin liikatuotantotaipumuksen dramaattisin ilmenemismuoto (Clarke 1994, 77).

12 Edellä esitetty hahmotelma seuraa Daniele Besomia (2008, 620–621). Besomi (2008, 619–629) esittelee yksityiskohtaisesti Waden vuosien 1826 ja 1833 mallit ja käy läpi niiden erot ja yhtäläisyydet. Myös Marx huomaa *Pääomassa* Waden kontribuution toteamalla, että tämän 1833 "kirjan teoreettinen osa […] sisältää sen ajan teokseksi myös jotain alkuperäistäkin esim. kauppakriiseistä" (Marx 1974[1867], 225, av 64; MEW23, 258).

Marxilla on kriisien ymmärtämisen teoreettinen viitekehys, joka Engelsin tapaan tunnusti tarpeen yhdistää lyhyen ja keskipitkän aikavälin toistuva suhdannekierto ja pitkän aikavälin sekulaari kehitys, joiden yhdistyminen selittää kriisien synnyn kapitalismin endogeenisena prosessina. Marx jakaa Engelsin dialektisen tavan jäsentää kriisi-ilmiöitä prosessuaalisten erojen erkaantumisena toistensa vastakohdiksi, ja molemmat ymmärtävät kriisin puhkeamisen näiden vastakohtien ajautumisena ristiriitaan keskenään. Kolmanneksi Marx näkee Engelsin tapaan liikatuotannon ja kriisit pääomien rajattoman kasaamisen normaalina seurauksena, joka on rakennettu sisään järjestelmän toimintaan.

Lopuksi

Engelsin roolit Marxin tukijana sekä hänen panoksensa Marxin keskeneräisten käsikirjoitusten toimittajana ja Marxin ideoiden puolestapuhujana ja yleistajuistajana tunnetaan hyvin. Myös Engelsin rooli kapitalismin käytäntöjen selittäjänä on huomioitu kirjallisuudessa. Tässä artikkelissa on pureuduttu erityisesti niiden metodologisten ja sisällöllisten ideoiden juurille, jotka *Umrissen* myötä alkoivat jäsentää erityistä marxilaista tutkimusotetta. Vaikka *Umrissen* retoriikkaa luonnehtii moraalinen paatos, se ei pohjimmiltaan ole moralistinen teos, vaan vakava tutkielma poliittisen taloustieteen sokeista pisteistä.

Mentäessä Engelsin poleemisen kielen taakse *Umrissesta* paljastuu huomattava määrä yhtymäkohtia myöhempään poliittisen taloustieteen kritiikkiin. Engelsin *Umrisessa* esittämät muotoilut toimivat Marxille metodologisina avaimina hahmotettaessa arvolakia yhteiskunnallisena luonnonlakina, pääoman perustaa ihmistyössä ja kapitalismille ominaisten yhteiskunnallisten muotojen kehkeytymistä tältä pohjalta, arvon ja vaihtoarvon välttämätöntä eroa tavarantuotannon perustalla sekä työttömyyden sääntelelevän roolin keskeisyyttä kapitalistisessa kasautumisessa. Engelsin näkymätön jälki *Pääoman* innoittajana tulee vastaavasti esiin Marxin tavassa tuoda esiin monopolin ja kilpailun vastakohtien välinen ykseys, absoluuttisen maankoron synnyn mahdollisuutta koskevissa muotoiluissa, taipumuksessa analysoida kysynnän ja tarjonnan suhdetta kieltämisen kieltämisenä sekä marxilaisen kriisiteorian perustan luomisessa.

Marx näki *Umrissen* olleen "nerokas luonnostelma taloudellisten kategorioiden kritiikiksi", ja tekstissä esiintyy monia ideoita, jotka myöhemmin *Pääomassa* jäsentävät marxilaista tutkimusotetta. *Umrissessa* Engels muotoilee metodologisia ja sisällöllisiä ideoita, jotka kuuluvat marxilaisen kapitalismikritiikin *erottaviin tunnuspiirteisiin*. *Pääoman* teoreettisten ideoiden tarkastelu *Umrissessa* esiintyvien muotoilujen valossa osoittaa, että Engelsin näkyvä ja näkymätön merkitys Mar-

xin poliittisen taloustieteen kritiikin muodostumisessa on moninainen. Artikkelissa esiintuodut yhtymäkohdat eivät poista sitä tosiasiaa, että monien oivallustensa ohella *Umrisse* on vain hahmotelma, joka sisältää myöhemmän arvo- ja lisäarvoteorian kannalta ristiriitaisia muotoiluja. Tällaisenakin tekstinä se kuitenkin nostaa uudella tavalla esille monia tärkeitä teemoja, joita ei ole *Pääoman* sisältöä ja metodologiaa tulkittaessa tarpeeksi painotettu.

LÄHTEET

Besomi, D. (2008). John Wade's early endogenous dynamic model: Commercial cycle and theories of crises. *European Journal of the History of Economic Thought,* 15(4), 611–39. https://doi.org/10.1080/09672560802480971

Bryer, R. (2017). *Accounting for value in Marx's Capital: The invisible hand*. Lanham: Lexington Books.

Carver, T. (1983). *Marx and Engels: The intellectual relationship.* Brighton: Wheatsheaf.

Carver, T. (2021). *The life and thought of Friedrich Engels: 30th anniversary edition*. London: Palgrave Macmillan.

Chiapello, E. (2007). Accounting and the birth of the notion of capitalism. *Critical Perspectives on Accounting,* 18(3), 263–296. https://doi.org/10.1016/j.cpa.2005.11.012

Clarke, S. (1994). *Marx's theory of crisis*. London: St. Martin's Press.

Charbit, Y. (2009). *Economic, social and demographic thought in the 19th century: The population debate from Malthus to Marx*. Berlin: Springer.

Claeys, G. (1984). Engels' *Outlines of a critique of political economy* (1843) and the origins of the marxist critique of capitalism. *History of Political Economy,* 16(2), 207–232. https://doi.org/10.1215/00182702-16-2-207

Engels, F. (1978[1844]). Ääriviivoja kansantaloustieteen arvosteluksi (suom. T. Koste). *Marx Engels valitut teokset 6 osaa: osa 1* (139–170). Moskova: Edistys.

Engels, F. (2015[1845]). *Työväenluokan asema Englannissa* (suom. J. Mäntylä). Helsinki: Into.

Engels, F. (1978[1847]). Kommunismin periaatteet. *Marx Engels valitut teokset 6 osaa: osa 2* (180–200). Moskova: Edistys.

Engels, F. (1979[1878]). Anti-Dühring: herra Eugen Dühring tieteen mullistajana (suom. A. Tiusanen & V. Oittinen). *Marx Engels valitut teokset 6 osaa: osa 5* (177–523). Moskova: Edistys.

Engels, F. (1979[1885]). Kommunistien liiton historiaa. *Marx Engels valitut teokset 6 osaa: osa 6* (195–207). Moskova: Edistys.

Fine, B. & Saad-Filho, A. (2010). *Marx's 'Capital'* (5. painos). London: Pluto Press.

Foster, J. B., McChesney, R. W. & Jonna, J. (2011). Monopoly and competition in 21st century capitalism. *Monthly Review,* 62(11), 1–39.

Hobsbawm, E. (1998). Johdanto. Teoksessa K. Marx & F. Engels, *Kommunistinen manifesti* (suom. J. Koivisto ym.) (7–33). Tampere: Vastapaino.

Hollander, S. (2011). *Friedrich Engels and Marxian political economy*. New York: Cambridge University Press.

Honkanen, P. (2007). *Työttömyys ja arvoteoria: tutkielma työttömyydestä, talousteorioista ja sosiaalipolitiikasta*. Turku: Turun yliopisto.

Horn, A. J. (2016). Abstract labour and value in Marx's system (A belated reply to I.I. Rubin). *Critique,* 44(4), 351–379. https://doi.org/10.1080/03017605.2016.1249199

Howard, M. C. & King, J. E. (1989). *A history of Marxian economics: Volume I, 1883–1929*. Princeton: Princeton University Press.

Hunt, T. (2009). *Marx's general: The revolutionary life of Friedrich Engels*. New York: Metropolitan Books.

Hutchison, T. (1981). *The politics and philosophy of economics: Marxians, Keynesians and Austrians*. Oxford: Blackwell.

Illner, E. (2011). Das Textilunternehmen Engels in Manchester: Wirtschaftsbeziehungen und Arbeiterverhältnisse. *Marx-Engels-Jahrbuch 2011*, 94–112. Berlin: Akademie Verlag.

Itoh, M. & Lapavitsas, C. (1999). *Political Economy of Money and Finance*. London: Palgrave Macmillan.

Kabata, M. & Ilomäki, T. (2018). Maankorko osana poliittisen talouden kritiikkiä. *Peruste* 17.1.2018. (Haettu 17.3.2022 osoitteesta http://perustelehti.fi/maankorko-osana-poliittisen-talouden-kritiikkia/.)

Knieriem, M. (1986). Die Firma Ermen & Engels in Manchester und Engelskirchen im 19. Jahrhundert. *Marx-Engels-Jahrbuch 10*, 211–34. Berlin: Akademie Verlag.

Kuczynski, T. (2020). Gibt es einen Wert ohne Warenproduktion? Ansichten von Friedrich Engels. *"Die Natur ist die Probe auf die Dialektik": Friedrich Engels kennenlernen*, 43–53. Hamburg: VSA Verlag.

Machovec, F. (1995). *Perfect competition and the transformation of economics*. London: Routledge.

Malthus, T. (1998[1798]). *An Essay on the Principle of Population*. Electronic Scholarly Publishing Project. (Haettu 17.2.2022 osoitteesta http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf.)

Marx, K. (1978[1844]). Taloudellis-filosofiset käsikirjoitukset 1844 (suom. A. Tiusanen). *Marx Engels valitut teokset 6 osaa: osa 1* (171–311). Moskova: Edistys.

Marx, K. (1978[1847]). *Filosofian kurjuus* (suom. M. Viikari ym.). *Marx Engels valitut teokset 6 osaa: osa 2* (149–279). Moskova: Edistys.

Marx, K. (1978[1849]). Palkkatyö ja pääoma. *Marx Engels valitut teokset 6 osaa: osa 2* (387–416). Moskova: Edistys.

Marx, K. (1986[1857–58]). *Vuosien 1857–58 käsikirjoitukset ("Grundrisse"), osa 1* (suom. A. Tiusanen). Moskova: Progress.

Marx, K. (1970[1859]). *Kansantaloustieteen arvostelua* (suom. A. Tiusanen). Helsinki: Kansankulttuuri.

Marx, K. (1974[1867]). *Pääoma 1. osa: Pääoman tuotantoprosessi* (suom. O. W. Louhivuori). Moskova: Edistys.

Marx, K. (1974[1885]). *Pääoma 2. osa: pääoman kiertokulkuprosessi* (suom. M. Ryömä). Moskova: Edistys.

Marx, K. (1976[1894]). *Pääoma 3. osa: kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi* (suom. A. Tiusanen). Moskova: Edistys.

Marx, K. & Engels, F. (1998[1848]). *Kommunistinen manifesti* (suom. J. Koivisto ym.). Tampere: Vastapaino.

Mata, T. & Van Horn, R. (2017). Capitalist threads: Engels the businessman and Marx's Capital. *History of Political Economy*, 49(2), 207–232. https://doi.org/10.1215/00182702-3876457

Mavroudeas, S. (2020). Once again on the alleged differences between Engels and Marx. *International Critical Thought*, 10(3), 365–376. https://doi.org/10.1080/21598282.2020.1829981

Meek, R. (1971). *Marx and Engels on the population bomb* (2. painos). New York: Ramparts Press.

Moseley, F. (2016). *Money and totality: a macro-monetary interpretation of Marx's logic in Capital and the end of the transformation problem*. Leiden: Brill.

Perelman, M. (2000). *The invention of capitalism: classical political economy and the secret history of primitive accumulation*. Durham: Duke University Press.

Prendergast, R. (1995). Some notes on the early development of the concept of abstract labour. *Contributions to Political Economy*, 14(1), 113–121. https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.cpe.a035635

Rahim, E. (2011). The concept of abstract labour in Adam Smith's system of thought. *Review of Political Economy*, 23(1), 95–110. https://doi.org/10.1080/09538259.2011.526296

Roberts, M. (2020). *Engels 200 – His contribution to political economy*. London: Lulu.com.

Rosdolsky, R. (1977). *The making of Marx's Capital*. London: Pluto Press.

Shaikh, A. (2016). *Capitalism: Competition, conflict, crisis*. Oxford: Oxford University Press.

Stedman Jones, G. (1977). Engels and the genesis of marxism. *New Left Review,* 106, 79–104.

Stedman Jones, G. (2004). *An end to poverty: A historical debate*. New York: Columbia University Press.

Streeck, W. (2020). Engels' second theory: Technology, warfare and the growth of the state. *New Left Review*, 123, 75–88. https://newleftreview.org/issues/ii123/articles/wolfgang-streeck-engels-s-second-theory

Wade, J. (1833). *History of the middle and working classes*. London: Effingham Wilson.

Weeks, J. (2010). *Capital, exploitation and economic crisis*. London: Routledge.

Wheen, F. (1999). *Karl Marx*. London: Fourth Estate.

Whitfield, R. (1988). *Frederick Engels in Manchester: The search for a shadow*. Manchester: Manchester Free Press.